

Helen Pfeifer. *Empire of Salons: Conquest and Community in Early Modern Ottoman Lands*. Princeton: Princeton University Press, 2022. xi+297 sayfa. ISBN: 9780691195230.

Gürzat Kami*

On altıncı yüzyıl Osmanlı bürokratikleşmesi ve sosyal hayatı üzerine oluşan literatürler arasında bir diyalog kuran bu kitap, Osmanlı seçkinlerinin (ulema, şair, devlet adamı vb.) meclislerini inceleyerek bu meclislerin imparatorluk idaresi, merkezileşme, elit kimliğinin inşası ve imparatorluk çapında bilgi-kültürün üretim ve dolaşımında oynadığı rolü konu ediniyor.

İstanbul ve Dımaşk'taki meclislere odaklanan çalışma, on altıncı yüzyılda Arap vilayetlerinin Osmanlı imparatorluk idaresiyle bütünleşme sürecini Rumî ve Arap seçkinlerin gayriresmî ortamlardaki etkileşimi üzerinden takip ediyor. “Meclis” kavramı kitap boyunca Müslüman seçkinlerin ev sahibi-misafir çerçevesi içinde bir araya gelip ilmî-edebeî sohbetlere daldığı ziyafet, bezm, meclis-i iştret, meclis-i ilm ve mahfil gibi farklı gayriresmî buluşmalara işaret eden kapsayıcı bir kavram olarak kullanılıyor (9-11). Yazar bu çeşitliliği Fransız menşeli “salon” terimiyle ifade ediyor. Bu terimin tercih edilme sebebi ise erken modern Avrasya’da seçkinlerin sosyal hayatı arasındaki benzerliklere dikkat çekmektir (12-13).

Kitap altı ana bölümden oluşuyor. Her bölüm, Dımaşklı âlim Bedreddin el-Gazzî'nin (ö. 984/1577) ve onun şahsi ilişki ağındaki bazı kimselerin (örneğin babası, talebeleri, dostları ve rakiplerinin) Dımaşk ve İstanbul'daki tecrübelerine dayanarak Osmanlı meclis kültürünün bir yönünü aydınlatıyor. İlk bölüm, Osmanlıların merkez Arap coğrafyasını fethi öncesinde Osmanlı ve Memlûk topraklarındaki meclis kültürünü karşılaştırıyor. Bu bölüme göre, Rumî, Arap ve Acem kültür havzalarındaki Müslüman seçkinler bahse konu dönemde, İslam coğrafyasındaki ortak İslami eğitim ve siyasi kültür sebebiyle benzer zevklere ve değerlere sahiptiler. Bu benzerlikler âlimlerin havzalar arası seyahatini dolayısıyla meclis kültürünün aktarımını kolaylaştırıyordu. Ancak Memlûk ve Osmanlı seçkinleri

* Doktor Adayı, Marmara Üniversitesi, Tarih bölümü. İletişim: gurzatkami1@gmail.com.

arasındaki kültürel-ilmî alışveriş aynı değildi. Bu bölümün ana iddiası, 1516-17 öncesinde, kültürel-ilmî üstünlüğe sahip olan Memlük ulehasının Osmanlı meclis kültürüyle daha az ilgilenmesine mukabil, Osmanlıların hem Arap hem İran kültürüne açık olması, ancak bunlardan İran kültürüne daha fazla ilgi duyması şeklindedir. Sonraki bölümler bu iddiayı işleyerek fethin akabinde Osmanlı meclis kültüründe Arap etkisinin artması (II-V. bölümler) ve on altıncı yüzyıl sonlarına doğru bu etkinin azalması (VI. bölüm) meseleleri üzerinde duruyor.

İkinci bölüm, Memlük topraklarının alınmasını takip eden yirmi yıl içerisinde Arap vilayetlerinin Osmanlı idaresine bağlanması sürecinde Dımaşk ve İstanbul'daki meclislerin rolünü araştırıyor. Bu bölümdeki anlatının iskeletini, Gazzî'nin babasının 1520'lerde Dımaşk'taki Osmanlı idaresiyle işbirliği yapması ve Gazzî'nin kendisinin 1530'ların başında yeni imparatorluk merkezi İstanbul'da Osmanlı otoriteleriyle tanışması oluşturuyor. Yazara göre, bu dönemde fâtipler ile fethedilenlerin ilişkisini şekillendiren temel parametre, ilk grubun yeni vilayetleri idare edebilmek için meşruiyet ve rehberliğe, ikinci grubun ise yeni idare altında varlığını sürdürebilmek için himaye ve gelir getiren vazifelere ihtiyaç duymasıydı. Bu bölüm temelde ilmî yeterlilik, soyluluk ve hitabet yeteneği gibi idari kimlikten bağımsız değişkenlere dayanan sosyal hiyerarşilerin oluşmasına imkân tanıyan meclislerin, fâtiplerle fethedilenler arasındaki asimetrik ilişkiyi yumuşattığını iddia ediyor. Bu bağlamda, İslami ilimlere hâkimiyet, soydan gelen asalet ve Arapça konuşma becerisi açısından üstün konumda olan Arap seçkinler, siyasi gücü elinde tutan Rumî akranlarının karşısında yumuşak güce (*soft power*) sahiptiler ve bu durum iki grup arasında verimli bir kültürel-ilmî alışverişi mümkün kılan bir tür denge yaratıyordu.

Takep eden üç bölüm, İstanbul ve Dımaşk meclislerine tematik olarak yaklaşıyor. Bu bölümler, tarihî anekdotlar, minyatürler, mimarî çizimler ve günümüze ulaşan yapıların fotoğrafları gibi yazılı ve görsel birçok kaynağı başarılı bir şekilde kullanarak, meclislerin gerçekleştiği ortamların fizikî yapısı, meclislerin yazılı olmayan kuralları, meclislerde sosyal hiyerarşilerin oluşumu ve seçkinler arasında ilmî-kültürel alışverişin gerçekleşmesi gibi muhtelif konuları tartışarak meclislere dair canlı bir resim sunuyor. Üçüncü bölüm, seçkinler arasında sosyal hiyerarşilerin oluşmasını sağlayan dış faktörleri (soy, idari pozisyon, yaş ve servet) ele alıyor. Meclis müdavimleri bu faktörlerin farklı bileşimleri sayesinde meclislerde kendilerine layık bir makamda ağırılanmayı bekliyorlardı. Dördüncü bölüm, meclislerde seçkinlerin makamını doğrudan doğruya belirleyen başka bir değişken olarak, konuşma sanatına odaklanıyor. Müslüman seçkinin, kendisine zevklerinde asalet ve konuşmasında belâgat kazandıran ilmî ve edebî görgüyle donanmış olması bekleniyordu. Büyük ölçüde yazarın daha önce yayınladığı iki makalesine dayanan beşinci bölüm

ise, Gazzî'nin on altıncı yüzyıl ortalarında Dımaşk'ta kadılık yapan bazı Osmanlı âlimleriyle kurduğu hoca-talebe ilişkisine referansla, meclislerin bilgi üretimi ve bu bilginin imparatorluk çapında yayılması konusunu ele alıyor. Bu bölüm, fetihten sonra Arap seçkin kültürünün Arapça bilgisi ve konuşma kabiliyeti, biyografi yazma geleneği, hadis alanında uzmanlaşma gibi bazı unsurlarının başarılı bir şekilde İstanbul'a taşındığını ve Rumî seçkinlerin entelektüel ve kültürel gelişimine katkı sağladığını iddia ediyor.

Son bölüm olan altıncı bölüm ise, on altıncı yüzyıl sonlarına doğru İstanbul meclis kültürünün dönüşümü bağlamında, başlangıçta Gazzî'nin Şâfiî talebelerinden biri iken sonraları Hanefî mezhebine geçen ve Osmanlı ilmiyesine girip Arap vilayetlerinde kasabat kadısı olarak hizmet veren Muhibbuddin el-Hamevî'nin (ö. 1016-17/1608) kariyerine odaklanıyor. Gazzî'nin 1530 başlarındaki İstanbul seyahatinden Dımaşk'taki bir medreseye tayin almış olarak başarılı bir şekilde dönmesi ile Hamevî'nin 1570'lerde İstanbul'a gelip tüm çabalarına rağmen Arap vilayetlerinde bir kadılık alamamasını karşılaştıran yazar, Arap-Rumî ilişkilerinin on altıncı yüzyıl boyunca dönüşüme uğradığı ve sonunda Arapların yumuşak gücünün kırıldığı (*the declining soft power enjoyed by Arabs*) (224) sonucuna ulaşıyor. Yazara göre, Gazzî'nin aksine, Hamevî imparatorluk seçkinlerinin çevresine nüfuz edemedi; çünkü Rumîler sonunda kendilerine ait, büyük oranda Arapça yerine Osmanlı Türkçesine dayanan, gelişmiş ve özgüvenli bir sosyal dünya kurmuşlardı. Bu dünyada, Arap seçkinlerin sahip olduğu ve onları yüzyılın başlarında değerli kılan bilgi-kültür unsurları artık eski önemine sahip değildi (200-1).

Bu kitap, Arap vilayetlerinin Osmanlı idaresine entegre olma sürecini seçkinlerin meclislerdeki gayriresmî etkileşimi üzerinden ele aldığından çok sayıda şahıs ismi ve anekdot ihtiva ediyor. Yazar, kaynaklara ve döneme hâkim olmayan okuyucunun bu isim ve anekdotlar arasında yolunu bulabilmesi için Ekler bölümünde kitap boyunca en çok zikredilen yirmi iki aktörün kısa biyografisini ve bazı Arapça ve Osmanlıca meclis terimlerinin açıklamasını sunuyor. Son olarak, uzunluk açısından ana metnin altıda birine denk gelen kırk sayfalık kaynakça yazarın ilgili literatürü taramadaki azmi; dokuz sayfalık detaylı indeks ise yayınevini ilgisiz hakkında olumlu fikir veriyor.

Bu çalışma, Osmanlı seçkinlerinin sosyal hayatının farklı şekilleri, boyutları ve sonuçları hakkında faydalı bilgiler sunuyor. Yazarın, tarihçilerin ekseriyetle okuyup geçtiği birçok tarihî anekdotu anlamak ve analiz etmek için çok emek harcadığını fark etmek zor değil. Ayrıca, Osmanlı Türkçesi ve Arapçadan İngilizceye yaptığı başarılı nesir ve nazım tercümelemleri, yazarın edebî zevkini yansıttığı gibi okuyucuya da birincil kaynaklarla diyaloga girme imkânı veriyor.

Bununla birlikte, kitabın bazı hususlarda ilave açıklamalara ve araştırmaya ihtiyacı olduğu görülüyor. Örneğin, kitap İstanbul meclis kültürünün 1516 sonrasında ve on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Arap ve Acem havzalarındaki ulemayla etkileşim neticesinde dönüşümler geçirdiğini dikkatli bir şekilde analiz ederken, Dımaşk'taki meclis kültürü için durağan bir resim çizmektedir. Halbuki tıpkı İstanbul seçkinleri gibi, Dımaşk seçkinlerinin de on altıncı yüzyıl boyunca birçok değişime uğradığını düşünebiliriz; çünkü Dımaşk da on altıncı yüzyılda İran'dan göç eden Acem asıllı birçok âlime ev sahipliği yapıyordu. Örneğin, bunlardan biri, yazarın Gazzî ile Dımaşk'taki bir müderrislik için rekabete tuttuğu bilgisini verdiği Muhammed el-İcî'dir (78). Yazarın başvurduğu biyografi kaynakları, İcî'nin genç bir âlim iken anavatanı Şiraz'dan Dımaşk'a göç ettiği, zamanla sur-dışında bulunan bir zaviyede yerleştiği ve Dımaşk ve çevre şehirlerde ikamet eden Acem-asıllı sûfi ve âlimlerin ilişki ağında merkezî bir konuma yükseldiği bilgisini vermektedir. Yazar, Dımaşk'ta bulunan bu ve benzeri Acem-asıllı seçkinlerin yerel ulemayla ve şehre gelen Rumî seçkinlerle kaynaklara yansıyan birçok ilmi-kültürel alışverişinden bahsetmemekte ve bu alışverişin Dımaşk meclis kültürüne etkisini tartışmamaktadır.

İkinci olarak, "Rumîler ve Araplar" şeklinde yapılan geniş ve katı sınıflandırma, seçkinler arasındaki alt-kategorilerin görülmesini güçleştirmektedir. Yazar, bu iki terimi sırasıyla Anadolu-Balkan topraklarındaki Müslüman-Türk habitusunda yaşayıp Türkçe konuşanlar ile Kuzey Afrika-Arap Yarımadası coğrafyasında yaşayıp Arapça konuşanlar şeklinde etnik olmayan genelleyici iki terim olarak kullanmaktadır (16-17). Ancak, yukarıdaki Acem-asıllı göçmen ulema örneğinde görüleceği üzere, ne tüm Dımaşklı seçkinlerin anadili Arapça idi, ne de bunların hepsi yerel halkla iç içeydiler. Benzer şekilde, Gazzî'nin İstanbul seyahati sırasında görüştüğü Rumîler de Osmanlı âlim-bürokratları (91), bürokratik vazifesi olmayan İstanbullu Osmanlı seçkinleri (70) ve bürokratik vazifesi olmayan neredeyse meçhul taşralı âlimler (66, 67) gibi meslek, sosyal statü ve siyasi otorite açılarından farklılaşan alt-gruplardan oluşuyordu. Bunların hepsinin "Rumîler" üst kategorisi altında toplanması, yazarın gerçekte Rumîlerin sadece bir kısmına işaret ederek yaptığı bazı genellemelerin geçerliliğini sorgulatmaktadır (örneğin, 94, 131, 167, 228).

Son olarak, altıncı bölümdeki 1570'lerde bozulmaya başlayan Osmanlı ekonomisi içinde mevcut pozisyonların artan talebi karşılamamasının ve Osmanlı Türkçesinin hızlı yükselişinin Arap ulemaya imparatorluk hizmetinde ihtiyaç duyulmaması (*the redundancy of Arab scholars in the empire's affairs*) sonucunu doğurduğu iddiasının (201, 221, 231), Gazzî ve Hamevî'nin İstanbul'daki tecrübelerindeki farklılaşmadan daha güçlü bir delile ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu bölüm, Arap ulemanın İstanbul meclislerindeki konumunun 1530'lardan 1570'lere de-

ğiştiğini göstermek amacıyla Gazzî için bir başarı, Hamevî için ise bir başarısızlık hikâyesi inşa etmektedir. Ancak bu iki anlatı birçok bakımdan ikna edici değildir. İlk olarak, Gazzî ve Hamevî'nin Arap ulema arasında iki ayrı alt-gruba mensup olduğu ve meslekî kimlik açısından çok az ortak noktaları olduğu fark edilmektedir. Gazzî İstanbul'a geldiğinde Şâfiî ulemaya tahsis edilmiş Dımaşk vakıflarına tayin bekleyen yarı bağımsız bir Şâfiî âlim iken, Hamevî İstanbul'a geldiğinde Arap vilayetlerinde kasabat kadılığı almaya çalışan imparatorluk hizmetinde bir kariyere sahip Hanefî bir âlimdi. Bu açıdan bakınca, Hamevî'nin meslekî tecrübesi Gazzî'den ziyade muasırı olduğu diğer Osmanlı kasabat kadılarına daha yakındır. Nitekim Osmanlı biyografi kitaplarında, bu ikinci grubun aynı yıllarda İstanbul'da tayin alma konusunda benzer hayal kırıklıkları yaşadığını görmek mümkündür. İkinci olarak, yazarın iddiasının aksine, Gazzî'nin İstanbul'da yüksek Osmanlı ulemasına hızlı ve sorunsuz (225) erişemediğini, bilakis onun arzuhal sunduğu Osmanlı kazaskeriyle irtibat kurma sürecinde birçok kişinin aracılığına ihtiyaç duyup vakit harcadığı (89-91) görülmektedir. Buna mukabil, hem Osmanlı kazaskeri hem de diğer birçok üst düzey Osmanlı uleması Hamevî'nin şahsî ağında hâmî, arkadaş, rakip veya düşman gibi rollerle yer almaktaydı. Bu yüzden, Hamevî'nin arzuladığı tayini alamamasını, onun bozuk Türkçesiyle başkentteki Türkçe konuşan meclislerde boy gösteremesinden ziyade, yazarın da bir yerde birkaç cümleyle temas ettiği üzere (215), kendisinin bir Osmanlı âliminin mahmisi olup Osmanlı mevâlisi arasındaki gruplaşma ve rekabete fazlasıyla müdahil olmasında aramak daha isabetli görünmektedir. Son olarak, yazarın zaman zaman Hamevî'nin Rumî ulema hakkında yazdıklarını eleştiri süzgecinden geçirmeden almaya meylettığı görülmektedir. Örneğin Hamevî'nin 1570 öncesinde Arap vilayetlerinde iken Rumî ulemaya dair övgülerini Araplar ve Rumîler arasındaki ortak seçkin kültürün bir yansıması olarak alırken (205), onun 1570 başlarında İstanbul'da uzun süre tayin beklerken Rumî ulema hakkında dile getirdiği şikâyetleri de iki grup arasındaki ilişkinin değişmesinin bir göstergesi olarak ele almaktadır. Ancak okuyucu, haklı olarak, şayet Hamevî İstanbul'da arzuladığı tayini hayal kırıklığına uğrayıp kazaskeri hicvetmesinden önce alabilseydi Rumî ulema hakkında ne yazardı diye sormaktadır.

Sonuç olarak, seçkinler arasındaki nüansları örten bazı genel-geçer sınıflandırmalar ve altıncı bölümdeki bazı zorlama iddialar dışında, bu kitap hem Osmanlı tarihçileri hem de genel okuyucular için on altıncı yüzyıl Osmanlı imparatorluk idaresinin gayriresmî ve şahsî boyutlarını gözler önüne sermesi açısından yol göstericidir. Yazarın cömertçe sunduğu zengin belge ve tartışmaların birçok yeni çalışmaya ilham vereceğini düşünüyorum.